

¡BOMBA!

Dónde está el bendito punto,
debe resolver la Corte;
aunque a alguno sólo importe
seguir picando el asunto



k'intsil

Edición de fin de semana, del viernes 31 de octubre al domingo 2 de noviembre de 2025

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 11 · NÚMERO 2597 · www.lajornadamaya.mx

ÁAK,

juntúul chan ba'alche' suuka'an u yaalak'ta'al tu chichnil

Áak (*Trachemys scripta elegans*), jach k'ajóolta'an yóok'olal le chak t'óol yaan tu tséelikil'óob u pool. Suuka'an u yaalak'ta'an ti' tuláakal yóok'ol kaab. Ma' seen nojoch kéen tóop'ok, ts'ooke' jats'uts u yila'al yéetel séeb u kaxta'al tu'ux u ma'anal. Yáax yanchaj tu lu'umil Estados Unidos, beyxan tu xamanil México.

Karla Itzel Trujano Rivera, máax jo'olbesik u nu'ukbesajil Programa de Tortugas Marinas de la Riviera Maya de Flora, Fauna y Cultura de México A.C., tu ya'alaj kéen cha'ak'abta'ak le chan áak tu'ux yaan ja'e, ku yokol tu'ux ma' suuk u yantali', ts'ooke' ku tselik kuxtal kaja'an te'el tu'ux ku k'uchulo', le beetik ku jelbesik bix suuk u yantal ba'al te'el ich ja'o.

"Ts'ook u súutulo'ob talamil. Ya'abach máak aalak'tik tu mejenil, ba'ale' ken nuuka'ake' -tumen je'el u k'uchul u p'is tak 30 centimentrose- ma' u yojel máak ba'ax je'el u beetik yéeteli', le beetik ku cha'ak'abta'al. Le beetike', ku ba'atel yéetel uláak' áako'ob ku yanta'alo'ob te'el lu'uma'", tu ya'alaj Trujano Rivera.

Trachemys scripta elegans, k'ajóolta'an xan ich káastelan t'aan beey japonesa áak, escurridiza, jicotea wa chéen beey áak chak xikin, táats' u wiinkilal ts'ooke' u sóole' k'aas túuts' wóolis. Kéen nojochchajake' ku p'isik ichil 20 yéetel 30 centímetros u chowakil. Ts'ooke' u boonile' jejeláas u chak booxil yéetel k'an wa chak k'aank'an t'óolo'ob, yéetel ba'ax jach chiikbesik leti'e' tumen yaan jump'éeel leelem t'óol tu paach u ka'ap'éeelal u yich, le beetik beey xan pata'anil u k'aaba'.

Le áaka' u yojel kuxtal ich ja', ba'ale' beyxan ti' lu'um. K'a'abéet tu ka'ap'éeel ba'alil ti'. Ku xáantal u bulmubáaj, ba'ale' k'a'abéet u chan jayk'iinsikubáaj ti'al u jéets'el u chokwil-siisil u wiinkilal.

Kex tumen ma' jach tu lu'umil México sijjile', ts'ook u kanik kuxtal tu noojol yéetel chúumuk ti' le noj lu'uma'. U mejenile' ku jaantik u yik'elo'ob ja', úurich'o'ob, u mejenil muuch, yéetel tak kayo'ob. Je'el bix u bin u nuuktalo'obe', ku k'éexel xan ba'ax ku jaantik, je'el bix u yich che'ob, moots'o'ob, algas yéetel mejen xma' baakel ba'aleche'obi'.

